

Vallás és társadalom

(Gondolatok a Tomka Miklós emlékére megjelent tanulmánykötet kapcsán)

Ha Dosztojevszkij híres mondásának parafrázisával azt állítanánk, hogy a magyar vallásszociológia diszciplínája Tomka Miklós köpönyegéből bújít elő, akkor bizonyára erős szónoki túlzásra ragadtatnánk magunkat, hiszen a Kádár-rendszerben, amikor a vallás vizsgálata a tiltott dimenzióból átcsőszott a túrt dolgok közé, az ország több műhelyében, párhuzamosan láttak neki a társadalomtudósok a vallási jelenségek kutatásának. Mindemellett kétséget kizáróan állíthatjuk, hogy Tomka elévülhetetlen érdemeket szerzett abban, hogy Európa egykori szocialista blokkjában lezajlott társadalmi változások és a vallás összefüggéseiről ismeretekkel rendelkezünk. Munkássága pályatársai számára is inspirálólag hatott, ezt misem bizonyítja jobban, mint az, hogy a Magyarországon megjelent vallásszociológiai művek hivatkozásai között, szinte kötelezően megtalálható néhány Tomka-tanulmány. A valláskutatással aktívan foglalkozó szakemberek jelentős része vagy egykori Tomka-tanítvány, vagy korábbi pályatárs.

A számos empirikus kutatás mellett több összefoglaló munkában fejtette ki gondolatait, ezek közül az egyik utolsó a Magyar Szociológiai Társaság vallásszociológiai szakosztálya által szervezett műhelytalálkozóján elhangzott „A »keresztény társadalom« vége, és ami utána következik” című előadása volt. Ebben a kereszténység két évezredes történelmét három elkülöníthető nagy egységre bontotta. Az első a milánói ediktum megjelenéséig és a konstantini fordulatig tartott, ezt követte az a hosszú időszak, melyet a „keresztény társadalom” évszázadainak szoktak nevezni. Ennek a kornak a vége nem köthető egy konkrét eseményhez, időpontját nehéz meghatározni. A történészek egy része a XIX. század közepére teszi, mások jóval későbbre. Tomka az 1960-as éveket tartja annak az időszaknak, amikor a társadalom változása működésképtelenné tette a korábbi modellt. Az előadás, és az ehhez megfogalmazott tézisek azt a kérdést vetik fel, hogy vajon miképp lehet egy vallási rendszer életképes egy mobil társadalomban?

Tomka Miklóst 2010-ben tragikus hirtelenséggel bekövetkezett halála megakadályozta abban, hogy adekvát válaszokat fogalmazzon meg az általa feltett kérdésekre, azonban gondolatai így is inspirálóan hatottak pályatársaira. Ezért kézenfekvőnek tűnt a választás, hogy a tiszteletére megjelentetett tanulmánykötet az említett előadás címének rövidített változatát kapja (*Vallás a „keresztény társadalom” után*), sőt az előadás szerkesztett változatát meg is találhatjuk a mellékletben, kiegészítve Török Péternek az előadáshoz fűzött észrevételeivel.

A kötethez a két szerkesztőn, Földvári Mónikán és Nagy Gábor Dánielen kívül Máté-Tóth András írt bevezetőt, amely a Tomka-életmű méltatása mellett több információt tartalmaz a könyv keletkezésével kapcsolatban. A kötet három fő részre tagolódik, az első felében Tomka Miklós munkásságáról emlékeznek meg a pályatársak és egykori tanítványok, míg a második részben tematikusan válogatott tanulmányokat olvashatunk, végül a már említett melléklet zárja a könyvet.

Az első tanulmány, amelyet Máté-Tóth András jegyez szerzőként, a Tomka-előadás korreferátumának tekinthető, amelyben a Szegedi Egyetem vallástudományi tanszékének

vezetője nemzetközi szakirodalmi források felhasználásával egészíti ki és teszi érthetőbbé az eredeti munka lényegét. Máté Tóth nem vitatja azt a fontos megállapítást, amely Tomka mondanivalójában a legfontosabb, miszerint a „keresztény társadalom” korszaka lezárult, és bár a posztkommunista országokban érezhetően van némi nosztalgia eziránt, már soha nem fog visszatérni. Ezért a felmerülő kérdések megválaszolásához a kreativitás igényével kell hozzáfogni ahelyett, hogy a megvalósíthatatlan helyreállításra törekednénk. A tanulmány kritikai észrevételeket is tartalmaz, amelyek rámutatnak az előadásnak azokra a pontjaira, amelyek pontosításra szorulnak, vagy esetleg markánsabb fogalmi elkülönítést igényelnek.

Szervesen kapcsolódik a korábban leírtakhoz *Kamarás István* tanulmánya, amely szintén a címben felvetett problémával foglalkozik. Ez a munka arra helyezi a hangsúlyt, hogy miként kellene a keresztény/keresztényen felekezeteknek alkalmazkodni a kialakult helyzethez és megtalálni helyüket a megváltozott társadalomban. Tomkával egyetértve merő anakronizmusnak ítéli a „keresztény társadalom” utáni keresztény kurzus-kísérleteket. Mint fogalmaz: „*a politikai hatalmat legitimáló politikai kereszténységgel szemben az egyházak részéről minimum távolságtartásra, és az igazi keresztény értékek védelmére lenne szükség.*” (49. p.) Az egyházaknak az oktatásban való térnyerése Kamarás szerint abban az esetben indokolt, amennyiben a felekezeti iskolák kiemelten foglalkoznak a leszakadó csoportok felzárkóztatásával és a társadalmi különbségek csökkentésével.

Rosta Gergely tanulmányában az életmű egy másik fontos fejezetével foglalkozik, Tomkának a szekularizációval kapcsolatos nézeteit, és azoknak a közel négy évtized alatt bekövetkező változásait ismerteti. A hetvenes évek második felében megjelent publikációiban a szekularizáció még értelmezési keretként, nem pedig cáfolandó elméletként jelenik meg. A kevéssel a halála előtt megvédett, és a Semmelweis Egyetem Mentálhigiéne Intézete által posztumusz kiadott nagydoktori értekezésében a következőképpen foglalja össze a témával kapcsolatos megállapítását: „*Szekularizáció tehát van, de hatásmechanizmusa nem olyan átfogó, nem olyan vastörvény és nem olyan végleges, mint a szekularizációs »elmélet« képviselői feltételezték. Arra nem alkalmas a szekularizációs elmélet, hogy a vallás eltűnésének menetrendjét kiszámítsák vele. Arra azonban igen, hogy felvázolja, hogy miféle összefüggések közepette alakul a vallás új társadalomszerkezeti formája.*” (60. p.) A kötet egyik szerkesztője, *Földvári Mónika* az életművet egy másik szempontból veszi górcső alá. Tanulmányában a vallásosság intézményesült formájával, az egyházzal foglalkozik. A téma jelentőségét az adja, hogy annak ellenére, hogy a vallásosság dichotóm megközelítést meghaladta ugyan a tudományos diskurzus, sőt Tomka személyesen is sokat foglalkozott az intézményi kontroll nélküli vallásosság vizsgálatával, mégis ez a legjobban dokumentált dimenziója a vallásosság változásának. A szerző jól áttekinthető ábrák segítségével szemlélteti az egyénnek a szervezethez, a kultúrához és a közösséghez való viszonyát, a második világháború előtti és közvetlenül azt követő időszak, a pártállami évtizedek különböző szakaszainak és a rendszerváltás óta eltelt évek sajátosságainak az összehasonlításával. A tanulmány konklúziójaként azt állapíthatjuk meg, hogy bár az egyházak monopol helyzete megszűnt, ami által az intézmény tekintélye csökkent, mégis az individuum önállóságának a növekedése szuverén döntéssé teszi az egyházhoz tartozás kérdését, ami a szervezet társadalmi jelenlétének alapjává vált.

A kötet első nagy részét *Hegedűs Rita* munkája zárja, amelyben a szerző a vallásosság és a rétegződés kapcsolatát vizsgálja, a témában megjelent, vagy a témát is érintő Tomka publikációk tartalomlemzésének segítségével. Az említett művek között találunk olyanokat is, amelyek leíró jelleggel vizsgálják a vallásos csoportok szociokulturális jellemzőit,

és olyanokat is, amelyek arra keresik a választ, hogy a társadalom különböző rétegeiben miként jelenik meg a vallásosság. A tanulmány végén a felhasznált irodalom annotált bibliográfiája olvasható.

A kötet második fele a Tomka Miklós tiszteletére írt tanulmányokat tartalmazza, tematikusan rendszerezve. Az első rész a „Vallásosság, vallási magatartás, értékek” címet kapta, míg a második, terjedelmileg közel azonos rész a közösségek és az intézmények felől közelít a vallásosság kérdéséhez. *Molnár Attila Károly* tudományelméleti értekezése a vallás és a tudomány emberét állítja szembe egymással, imponálóan gazdag szakirodalmi feldolgozás segítségével.

Gereben Ferenc nem egy hagyományos tartalmú és felépítésű tanulmányt közöl, hanem egy általa irányított egyetemi szeminárium néhány érdekes részletébe avatja be az olvasót. A hallgatóknak olyan személyekkel kellett interjúkat készíteniük, akiknek vallási életútja valamilyen szempontból markáns jegyeket hordoz. A skála az elkötelezett vallásosságtól a meggyőződéses ateizmusig terjedt. A feldolgozott interjúkból is kiolvasható a Tomka-vizsgálatokból jól ismert trend, hogy a vallásosság egyre távolabb kerül az intézményektől és individualizálódik. Egy vallásfelekezethez való „beleszületés” ugyanakkor komoly identifikációs háttérrel adhat, de erősödőben vannak a „megfelelő” vallást és vallási közösséget kereső törekvések is, amelyek ha elérik (kisegyházi, Európán kívüli stb.) céljukat, megtérési eufóriájukban az új egyház intézményrendszerét is készséggel elfogadják.

A Pázmány Péter Katolikus Egyetem másik oktatója, *Bögge Zsuzsanna* a valláskutatás egyik legfontosabb témájával, a megtéréssel kapcsolatban közli tanulmányát. A megtérés modellek bemutatása után, Krisna tudatú hívőkkel folytatott életút interjúk ismertetését olvashatjuk. A dolgozat az idézett szövegek értelmezésével és következtetések levonásával zárul.

Nagy Gábor Dániel és *Szilágyi Tamás* cikke a *Szavazhat-e a hívő katolikus a Fidesz-KDNP-re 2012-ben?* címet kapta. A felvetés első látásra meglepő, hiszen, a gyakorlati tapasztalataink szerint, a dilemma gyakrabban merül fel úgy a hívők körében, hogy szavazhat-e másra gyakorló katolikus, mint a kereszténységet nevében felvállaló pártra? A szerzők később pontosítanak, úgy teszik fel a kérdést, hogy van-e a politikai mezőnek olyan szereplője, amelyre a katolikus értékek mellett elkötelezett hívő biztonsággal szavazhatna? A tanulmány végkövetkeztetése, hogy a hívő katolikus bármely demokratikus pártra szavazhat, azonban az empirikus kutatás szignifikáns összefüggést mutat a vallásos elköteleződés és a mérsékelt jobboldali pártok preferenciája között.

Bocsi Veronika és *Tornyai Zsuzsa Zsófia* a Debreceni Egyetemen zajló Campus-lét kutatás adatbázisának felhasználásával elemzi a vallásosság típusai és az értékpreferenciák közötti összefüggéseket. Ehhez a Rokeach-féle értéktesztet használták fel. A kapott eredmények megerősítették azt a hipotézist, mely szerint a vallásosság hatással van az értékvalaszásra, azonban az a feltevés nem volt maradéktalanul igazolható, hogy a felekezethez tartozás is jelentősen befolyásolná azt.

A kötet második felében az egyén helyett a közösségek és az intézmények kerülnek a vizsgálódás homlokterébe. *Rajki Zoltán* tanulmányában a szabadegyházi közösségek ötvenes és hatvanas évekbeli nehézségeiről számol be. Az Állami Egyházügyi Hivatal, a Szabadegyházak Tanácsa és a modus vivendit kereső kisegyházak életéről tudhat meg többet az olvasó.

Az utolsó négy tanulmány a vallás és az oktatás metszetével foglalkozik. Az első munkában *Révay Edit* egy 2007-es, három egyetem hallgatóinak bevonásával készült kutatás eredményeit ismerteti. A vizsgálat arra a kérdésre keresi a választ, hogy mi az a többlet,

amit egy felekezeti intézmény nyújtani képes a hallgatói számára, illetve mik azok a szempontok, amelyek miatt a hallgatók ezeket az egyetemeket választják? A dolgozat felvillant néhány eredményt, és néhány új kérdés felvetésével kijelöli a további kutatás lehetséges irányát. Más megközelítést alkalmaz *Pusztai Gabriella*, aki a vallási közösségekhez tartozásnak az egyetemi integrációra és az eredményes tanulmányi előmenetelre gyakorolt hatását vizsgálja. Legfontosabb megállapítása, hogy számos korábbi eredménnyel ellentétben, a vallásos elköteleződés és az ennek segítségével kialakult kapcsolati háló elősegíti a hallgatók tanulmányi eredményességét és társas integrációját. *Bacsikai Katinka* az OECD által szervezett PISA-felmérések adatainak felhasználásával vizsgálta az egyházi iskolák eredményességét három közép-európai országban. A szektorközi különbségek megállapíthatóak a vizsgált minta alapján. Elsősorban az figyelhető meg, hogy az egyházi iskolák diákjai karakteresebb olvasási attitűdökkel rendelkeznek, és ez hatással van a teszten elért eredményeikre. A záró tanulmányt *Molnár Eleonóra* jegyzi. Ebben ismét visszatérünk a partiumi régióhoz, a kárpátaljai felekezeti bentlakásos iskolákról szerezhetünk információkat, a tanulók és a tanárok véleményének megismerése által. Azok az erőforrások, amelyek több tanulmányban megjelennek, még markánsabban figyelhetők meg azokban az intézményekben, amelyek olyan többségi társadalomban működnek, amely mind vallásilag, mind pedig nyelvvileg különbözik ezen iskolák diákjaitól.

Összegzésként megállapítható, hogy színvonalas kötetet vehet kezébe az olvasó, amely méltó Tomka Miklós emlékéhez. Életművének jelentőségét paradox módon nem is az ezt méltató tanulmányok bizonyítják legjobban, hanem az, hogy a könyvben megjelenő munkák, amelyek változatos nézőpontokból közelítenek a vallás társadalomtudományos vizsgálatához, szinte kivétel nélkül köthetők Tomka munkáihoz. Ennek fényében kijelenthetjük, hogy művei még jó ideig megkerülhetetlenek lesznek mind a tapasztalt kutatók, mind pedig a feltörekvő vallásszociológus generáció számára.

(Földvári Mónika – Nagy Gábor Dániel (szerk.): *Vallás a „keresztény társadalom” után. Tanulmányok Tomka Miklós emlékére. Belvedere Meridionale, Szeged, 2012, 327 p.*)